

HAL
open science

Tamazight. Taal, macht en identiteit.

Mena B. Lafkioui

► **To cite this version:**

Mena B. Lafkioui. Tamazight. Taal, macht en identiteit.. ZemZem - Tijdschrift over het Midden-Oosten, Noord-Afrika en islam, 2022, 1, pp.81-89. hal-03724863

HAL Id: hal-03724863

<https://hal.science/hal-03724863>

Submitted on 15 Jul 2022

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Tamazight.

Taal, macht en identiteit

Prof. Dr. Mena B. Lafkioui

Taal is belangrijk voor de Amazighclaim. Via taal kunnen de Imazighen hun millennia oud en rijk taalkundig en cultureel erfgoed begrijpen en er volop van genieten. Daarnaast kan taal als belangrijk symbool en machtsmiddel functioneren. Als de Imazighen hun Amazighiteit – d.w.z. hun transnationale collectieve Amazighidentiteit – willen behouden en verder ontwikkelen, dan is Tamazight spreken en schrijven een must!

De overgrote meerderheid van de huidige Noord-Afrikaanse bevolking stamt af van de Imazighen, de oorspronkelijke bewoners van Noord-Afrika. Tamazgha, zoals de Imazighen Noord-Afrika noemen, strekte zich in de Oudheid uit van de Canarische Eilanden tot in Egypte, en van de Middellandse Zee tot aan de Sahel. Het werd onder Romeins bewind opgesplitst in drie hoofdregio's, die Mauritanië (westelijk deel), Numidië (centrum) en Libië (oostelijk deel) werden genoemd.

Tamazight is de autochtone taalfamilie van Noord-Afrika. Het bestaat uit een veertigtal talen en hun lokale variëteiten. Samen vormen deze een aftakking van de overkoepelende Afro-Aziatische taalfamilie, waaronder ook het Oudegyptisch, het Tsjadisch het Koesjitsch, het Omotisch en het Semitisch vallen.

Het Tamazight is de oorspronkelijke term voor om het even welke Amazighttaal. Het staat bijvoorbeeld zowel voor de taal van de Toearegs uit de Ahaggar in het zuiden van Algerije, waar de lokale variant Tamahaq wordt gebruikt, als voor de taal van de Kabyliërs in Noord-Algerije, die tegenwoordig het neologisme Taqbaylit of Kabylisch gebruiken. De verspreiding van de Amazightalen over Noord-Afrika heeft de vorm van een continuüm, waardoor deze niet steeds gemakkelijk van elkaar te onderscheiden zijn. De ene taalvariëteit gaat immers over in de andere zonder wel-afgebakende grenzen. Onderlinge verstaanbaarheid is vooral mogelijk tussen nabijgelegen talen of talen van hetzelfde type. Anders is scholing of langdurig contact nodig om de verschillende talen goed te kunnen begrijpen en spreken.¹

Er zijn ongeveer veertig miljoen Amazightaligen, waarvan zes miljoen in de diaspora leven. Het grootste aantal Amazightaligen bevindt zich in Marokko. De schattingen variëren hier tussen dertig en zeventig procent van de totale bevolking, ongeacht hun talige competenties.

Orale cultuur en schriftcultuur

Tamazight is alom gekend om haar orale cultuur, met haar verscheidene en verfijnde literaire taalvormen en genres, zoals de poëtische genres van *izli*, *asefru* en *amarg*. Traditioneel staat de orale Tamazight literatuur hoog aangeschreven. Bepaalde literaire genres worden enkel gebruikt voor belangrijke socioculturele rituelen en ceremonies, zoals bijvoorbeeld voor huwelijksplechtigheden. Het orale woord heeft bij de Imazighen altijd meer prestige gekend dan het geschreven woord en functioneert als de socioculturele maatstaf. Dit feit heeft

vermoedelijk een rol gespeeld in het verdwijnen van het gebruik van Tifinagh in Tamazgha's meer noordelijke gebieden. Tegenwoordig wordt de Tamazight orale cultuur voornamelijk uitgedragen via populaire en commerciële zang. Haar ceremoniële dimensie geraakt steeds meer op de achtergrond. Dit lijkt een van de gevolgen te zijn van globalisering, waar geschreven woord en beeld momenteel voorop staan.²

Wat minder bekend is, is dat de Imazighen ook een millennia oude en hoogontwikkelde schriftcultuur hebben. Deze traditie kent drie types, naargelang het schriftsysteem waarop het gebaseerd is, met name het endogene Libisch en het daaruit voortvloeiende Tifinagh schriftsysteem, het Arabisch alfabet en het Latijns alfabet.

De traditie gebaseerd op het Libisch schrift is de oudste en gaat (ten minste) terug tot vijfde - tiende eeuw v.o.j., afgaande van de beschikbare bronnen, zoals die van Azib n'Ikkis in de Hoge Atlas in Zuid-Marokko. De bekendste inscripties in het Libisch dateren uit de periode derde eeuw v.o.j. tot derde eeuw n.o.j. (afbeelding 1). Er staat wel nog een ondenkbare schat aan archeologisch materiaal te wachten op ontdekking en studie voordat tijd en mens deze uitwist.

Uit het Libisch schrift, dat bepaalde banden vertoont met het Fenicisch – maar daar niet noodzakelijk van afgeleid is – is het Tifinagh ontstaan. De Toearegs hebben het Tifinagh verder ontwikkeld en gebruiken het tot op heden. De schrifttraditie in het Tifinagh is dus zeer oud. Het Tifinagh vervult specifieke socioculturele functies, die een belangrijke rol spelen in het dagelijks leven van de Toearegs. Zo wordt dit schrift gebruikt voor zowel publieke en praktische zaken, zoals administratie en onderricht, als ook voor meer persoonlijke zaken, zoals liefdesbrieven.

Er is ook een traditie van Tamazightteksten in Arabisch schrift. Er bestaat namelijk een rijk corpus aan Tamazight teksten geschreven in aangepaste versies van het Arabisch alfabet, het zogenaamde *Maghribi* alfabet.³ Een typisch voorbeeld hiervan is Ibn Tunerts Arabisch-Tamazight woordenboek, dat dateert uit de twaalfde eeuw en dat geschreven is in een noordelijke variëteit van het Tamazight. Er bestaan oude manuscripten in het Oostelijk Tamazight, die vooral gaan over religieuze en culturele zaken van de ibaditische islam, wat men gewoonlijk onder het Kharijisme, een aftakking van de islam, schaaft. Een andere belangrijke collectie van oude Tamazight manuscripten stamt uit de literaire traditie van de Sous-regio in het zuiden van Marokko en is geschreven in het Tasjelhit. Vele van deze teksten zijn in versvorm. De oudste bekende tekst uit deze collectie is van de hand van de schrijver Muhammad Awzal en draagt als titel *Bahr al-dumu*, 'Oceaan van tranen'. Dit manuscript is een staaltje van meesterschap van de Tamazight literaire traditie.

Een iets recentere schrifttraditie van het Tamazight wordt gevormd door teksten die geschreven zijn in Latijns alfabet. Deze manuscripten gaan vooral terug tot de periode van de westerse kolonisering en dus tot eind achttiende eeuw. Vele van deze geschreven tekstcorpora bestaan uit descriptieve stukken, van etnografische of educatieve aard, maar er is ook heel wat poëzie beschikbaar. Het gaat niet enkel over de teksten die geschreven zijn in het Tamazight,

maar ook teksten die zijn geschreven in het Frans door schrijvers van Amazighoorsprong, zoals bijvoorbeeld Boulifa, die al in 1904 teksten in het Kabylisch (Noord-Algerije) heeft uitgebracht.⁴

De geschreven Amazighliteratuur is zich gestaag verder aan het ontwikkelen en steunt daarbij vooral op het Tifinagh en het Latijnse alfabet. De digitale media zorgen voor de nodige promotie. Een Tamazight literair canon, zoals bekend in de westerse tradities, is dus volop in de maak. Hopelijk gaat de ontwikkeling van dit type geschreven literair canon niet ten koste van de hoogontwikkelde orale literatuur van het Tamazight. Tamazight, als taal en cultuur, heeft immers het meest baat bij een verdere ontwikkeling van beide, het gesproken en het geschreven woord.

Verschuiving van orale naar schriftcultuur

Door de impact van de technologische revolutie twee decennia geleden zien we een snelle en brede verschuiving van orale cultuur naar schriftcultuur bij de Imazighen. Dankzij de digitale communicatie hebben vele politieke minderheden, zoals de Imazighen, een forum verworven voor de instandhouding en de ontwikkeling van hun 'erfgoed', zowel qua talen als culturen.⁵ De recente officiële status dat het Tamazight in bepaalde landen in Noord-Afrika (Marokko en Algerije) heeft verworven, heeft hier enigszins aan bijgedragen, voornamelijk op het vlak van beeldvorming. Op het vlak van taalstandaardisering en -promotie zijn de betreffende regeringen echter weinig beloften nagekomen. Ook hebben hun taalpolitieke instellingen, zoals het IRCAM (Institut Royal de la Culture Amazighe) in Marokko en het HCA (Haut Commissariat à l'Amazighité) in Algerije, maar beperkte vorderingen gemaakt. Wel heeft de officialisering van het Tamazight in Marokko bijgedragen aan de herleving van het schrijven in het Tifinagh in deze regio. Een vereenvoudigde versie ervan, ook Neo-Tifinagh genoemd, werd hier ingevoerd in het officieel basisonderwijs in 2003, zij het niet zonder aanhoudende complicaties, voornamelijk op het gebied van standaardisering en didactiek.⁶

De bedreiging van het Tamazight

Een schrijnende daling van taligheid in Tamazight is overall waarneembaar in Noord-Afrika en haar diaspora. Dit is zelfs zo in de regio's met het meest aantal Tamazight sprekers, zoals in Zuid-Marokko, waar vooral Tasjelhit wordt gebruikt. Het Arabisch is systematisch het Tamazight aan het vervangen, voornamelijk via haar lokale gesproken variëteiten, het *darija* (Marokkaans Arabisch), *darja* (Algerijns Arabisch) of *lahja* (Tunesisch Arabisch). Aan de grondslag hiervan liggen verschillende ingrijpende structurele sociaalpolitieke dynamieken, waaronder in eerste instantie de tot op heden doorgedreven institutionele arabisering.

Bij de onafhankelijkheid en de vorming van de nieuwe natiestaten werden de Imazighen buiten elke besluitvorming en institutionele macht gehouden. Het Klassiek Arabisch werd als enige nationale en officiële taal geproclameerd en een institutionele Arabisering werd ingevoerd. Dit was alleen anders in Niger, Mali en Burkina Faso, waar in het kader van het panafrikanisme de Toearegtalen erkend werden als nationale talen. Tot op heden zorgt deze

maatregel voor het behouden en verspreiden van het Arabisch als officiële taal met de islam als rechtvaardiging.

Ondanks de officialisering van het Tamazight in Marokko in 2011 en in Algerije in 2016 zien we geen noemenswaardige vorderingen voor de claim van de Imazighen voor recht op eigen taal en cultuur: noch in deze landen, noch elders in Noord-Afrika. Integendeel: de vrees van vele Amazighactivisten dat de officiële erkenning van hun taal vooral een symbolische daad is blijkt niet ongegrond te zijn. Gedane beloftes zijn niet nagekomen, en beleidsvoering is zelfs verhard, ook wat betreft taalpolitiek.⁷ De implementatie van het zogenaamde Amazighproject in Marokko en Algerije is al sinds enige tijd stilgevallen, wat zeer duidelijk is in het onderwijs.

Laat ons het geval van Marokko als voorbeeld nemen, waar beloofd werd het onderwijs van het Tamazight, dat van start ging in 2003, jaarlijks uit te breiden zodat in 2010 op elk niveau (van basis- tot universitair onderwijs) over heel het land het Tamazight als vak onderwezen zou worden. Het onderwijs beslaat op dit moment echter niet meer dan het niveau van de lagere school. Ook is de kwaliteit van het onderwijs ondermaats, mede door het gebrek aan degelijk onderwijzend personeel en pedagogisch materiaal. Dit staat in verband met zowel de specifieke beleidsvoering ten aanzien van het Tamazight als met de algehele problematische toestand van het onderwijs in Marokko. De Amazighactivisten hopen alvast dat de in oktober 2021 gevormde regering onder premier Aziz Akhannouch daar verandering in kan brengen, aangezien hij Amazigh is.

Marginalisering van een bevolkingsgroep

Het Tamazight, als taal en cultuur, wordt ook sterk bedreigd via allerlei al dan niet subtiele onderdrukkingstechnieken, die systematisch worden toegepast door beleidsvoerders en hun bondgenoten in de verschillende Noord-Afrikaanse staten sinds hun onafhankelijkheid. Tot deze subtiele maar zeer efficiënte technieken behoort het promoten van het Arabisch via de islam; zo worden imams zelfs speciaal opgeleid om deze specifieke taak uit te voeren, bijvoorbeeld in het in 2013 door de Marokkaanse koning opgerichte Institut Mohammed VI pour la formation des Imams Morchidines et Morchidates. Een beleidsstrategie die nefast is voor het Tamazight en bijdraagt tot een versnelling van de Arabisering is het onderdrukken van de Imazighen via socio-economische uitsluiting. Iedereen die geen Arabisch spreekt wordt uitgesloten van officiële instanties en geraakt bijvoorbeeld moeilijk of niet aan werk in het onderwijs, de staatsadministratie en de financiële wereld. Noodgedwongen sedentarisering en dus onderwerping aan de centrale overheid via Arabisering is ook een sprekend voorbeeld van onderdrukking. De Toearegs in de Sahara kampen daar nog steeds mee. Een andere onderdrukkingstechniek is wanneer beleidsmakers ervoor kiezen de talrijke en roemrijke archeologische Amazighsites te vernielen of te verwaarlozen. Nog een ingrijpende vorm van repressiebeleid is het versnipperen van de historische centra en regio's in kunstmatige administratieve provincies, zoals men onlangs nog gedaan heeft in het Rifgebied in 2015. Dit zijn maar enkele voorbeelden van de talrijke onderdrukkingstechnieken, die vele Imazighen

doen migreren of assimileren.⁸

Identiteit

Bij de vorming van de onafhankelijke natiestaten in de twintigste eeuw zijn vele Imazighen niet alleen het Arabisch als voertaal gaan hanteren, maar hebben ze zich ook een Arabisch-islamitische identiteit eigengemaakt. Hierdoor beschouwen tegenwoordig veel Noord-Afrikanen zich als Arabieren, ook al zijn ze Amazigh van oorsprong. Het arabiseringsproces, dat eerst gestaag maar zeer traag verliep, versnelde na de onafhankelijkheid doordat het een centrale positie kreeg in het beleid van de pasgevormde natiestaten. Dit is opmerkelijk, omdat elders in de islamitische wereld de bekering tot de islam en/of het verwerven van de Arabische taal doorgaans niet heeft geleid tot het verwerpen of vergeten van de autochtone talen en identiteiten. In Iran bijvoorbeeld hebben de Perzische taal en cultuur een centrale plaats behouden in de maatschappij, ook nadat de sjiietische islam zijn intrede had gedaan.

In het algemeen worden enkel Noord-Afrikanen die een Amazightaal spreken als Amazigh beschouwd. Daarmee staat taal dus gelijk aan identiteit: wie Tamazight spreekt is Amazigh. Dat is ook de reden dat de strijd voor meer rechten voor de Imazighen in het teken staat van de rechten voor de Amazightalen. Het Tamazight is dus het symbool bij uitstek van de Amazighidentiteit, mede omdat via taal belangrijke institutionele machtsverhoudingen worden gevormd. De Imazighen hebben dit ingrijpende verband tussen taal, macht en grondgebied al heel lang geleden doorzien en zelfs toegepast in hun beleid (bijvoorbeeld in de administratie), bij het oprichten van hun luisterrijke Andalusische dynastieën, zoals die van de Almoraviden en de Almohaden.

In de diaspora zien we daarentegen dat de Amazighidentiteit soms minder aan het Tamazight wordt gekoppeld. Dit is vooral zo bij jongeren die de taal niet (goed) machtig zijn en leven in een superdiverse omgeving, gekenmerkt door een sterke toename van socioculturele diversiteit door migratie.⁹ Bij deze jongeren wordt de Amazighidentiteit veelal gemarkeerd door sterke symbolen zoals naamgeving. Zo noemen sommige jongeren zich naar historische figuren zoals Yughurta en Dihiya. Ook het gebruik van de Amazigh ⵎ (‘Z’ van het woord ⵎⵣⵓ ‘Amazigh’) komt vaak voor. En natuurlijk is er ook nog de internationale Amazighvlag.

Toch blijft taal belangrijk voor de Amazighclaim, vooral omdat via taal, in al haar vormen, de Imazighen in belangrijke mate kunnen bijdragen aan hun Amazighiteit en zo haar toekomst bestendigen op elk vlak van de maatschappij zowel in Noord-Afrika als wereldwijd.

Prof. Dr. Mena B. Lafkioui is hoogleraar linguïstiek en sociolinguïstiek aan het Ecole des hautes études en sciences sociales in Parijs, waar ze de leerstoel Amazighlinguïstiek bekleedt. Ze is ook Onderzoeksdirecteur (senior onderzoeker) bij het Centre national de recherche scientifique in Parijs. Ze is een specialiste op het gebied van Noord-Afrika. Meer lezen? Zie <https://menablafkioui.wordpress.com/publications/>

Afbeeldingsbijschriften:

1. Libisch & gravures - Tassili n'Ajjer (Niger). Bron: wikimediacommons
2. Kidal in Tifinagh en Latijns schrift (Mali). Bron: wikimediacommons

¹ Mena B. Lafkioui, "Berber languages and linguistics," *Oxford Bibliographies*, voor het laatst geraadpleegd op 3 mei 2002 via <https://www.oxfordbibliographies.com/view/document/obo-9780199772810/obo-9780199772810-0219.xml>.

² Mena B. Lafkioui, "Reconstructing orality on Amazigh websites" in *Oralité et nouvelles dimensions de l'oralité. Intersections théoriques et comparaisons des matériaux dans les études africaines*, red. Mena B. Lafkioui & Daniela Merolla (Parijs: Publications Langues'O, 2008), 111-125.

³ Een groep schriften gebaseerd op het Arabisch alfabet, die ontwikkeld zijn in Noord-Afrika.

⁴ Ammar ben Saïd ben Ammar Boulifa, *Recueil de poésies kabyles (texte zouaoua), précédé d'une étude sur la femme kabyle et d'une notice sur le chant kabyle (airs de musique)* (Algiers: Jourdan, 1904).

⁵ Mena B. Lafkioui, "Multilingualism, multimodality, and identity construction on French-based Amazigh (Berber) websites," *Revue Française de Linguistique Appliquée* XVIII-2 (2013): 135-151.

⁶ Mena B. Lafkioui, "Il Marocco fa i conti con la sua 'Amazighità'," *LIMES. Rivista italiana di geopolitica* 5 (2011): 279-286.

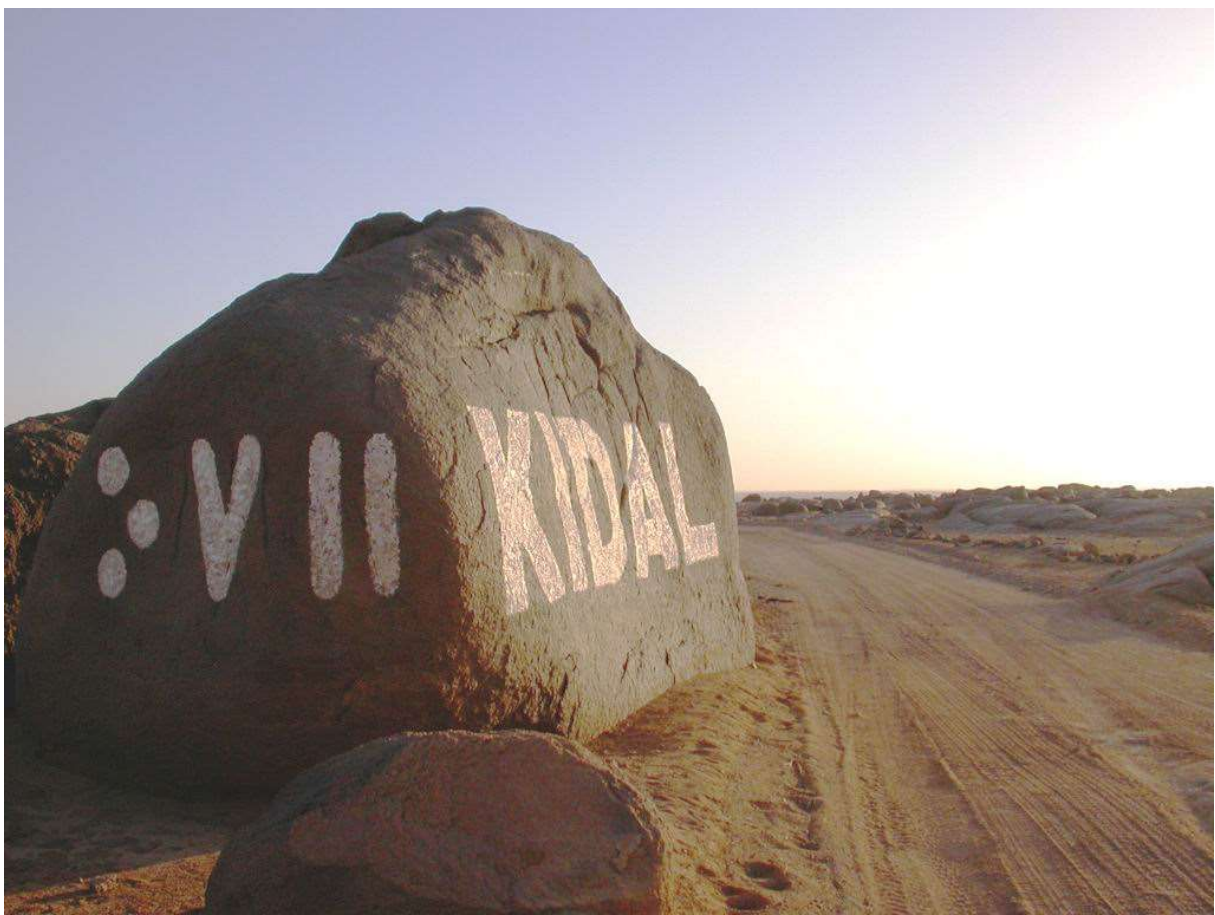
⁷ Mena B. Lafkioui, "La question berbère : politiques linguistiques et pratiques langagières," *Langues et cité* 23 (2013): 3-4.

⁸ Mena B. Lafkioui, "De Amazighrenaissance in Noord-Afrika," *ZemZem* 3 (2013): 25-33.

⁹ Mena B. Lafkioui, "Codeswitching and artistic performance among multilingual minorities in Flanders," *Belgian Journal of Linguistics* 35 (2021):34-50.

1. Libisch & gravures - Tassili n'Ajjer (Niger). Bron: wikimediacommons

2. Kidal in Tifinagh en Latijns schrift (Mali). Bron: wikimediacommons